

BÜYÜK OYUNDA HAZAR ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ VE KONUMU*Necdet ÖZALP**NEMA Global Group / Yönetim Kurulu Başkanı*

19. yüzyıldan itibaren hidrokarbon enerji kaynaklarına sahip olmak, üretimini elde tutmak ve taşıma güzergahlarını denetim altında almak büyük devletlerin temel amaçları arasında olmuştur. Bu bakımdan tarihte birçok sosyo-politik olayın arka planında enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmalarının yattığı görülmektedir.

Petrolün modern anlamdaki tarihi 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamasına karşın, tam anlamıyla etkilediği 20. yüzyılda olmuştur. 19. yüzyılın son yıllarında türeyen büyük endüstriler içinde petrol en büyüğüdür. 20. yüzyılda petrolün önem kazanması, işletmeciliğinin zamanla serüven düşkününü petrol arayıcılarından, çok uluslu şirketlere ve devletlere geçmesine yol açmıştır. Tüm geçmişi boyunca sürekli pazarlıklara konu olan petrol, hep yaşamsal önemde kararlarda merkezi bir konum teşkil etmiştir. 21. yüzyılda da petrol endüstrisinin ne kadar önemli olacağını anlamak için *Fortuna 500* dergisinin yayınladığı ilk yirmi rekortmen şirkete bakmak yeterlidir. Enerji kaynağı olarak yerini tutacak başka bir seçenek bulununcaya kadar petrol, dünya ekonomisi üzerinde erişilmesi güç konumunu koruyacaktır. Rockefeller'in deyişiyle “petrol paradır, paraysa güç”.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası alanda yeni bir dünya düzeni şekillenmeye başladı. Bugüne değin daima çatışmaların odak noktasını oluşturan ideoloji, yerini ekonomik çatışmalara, etnik rekabete ve bölgesel çatışmalara bıraktı. Fakat, uluslararası düzendeki değişimden bağımsız olarak petrol, stratejik bir meta olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, uluslararası petrol oyunu, çok güçlü oyuncuların oynadığı, çok boyutlu ve karmaşık bir oyundur. Günümüzde artık dünyanın yeniden şekillenmesini de içeren bu oyun, daha karmaşık ve pervasız bir şekle bürünmüştür. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Avrasya coğrafyasında gündeme gelen yeni “büyük oyun” olarak da adlandırılan uluslararası mücadelenin arka planında yine enerji kaynaklarının kullanımı, elde edilmesi veya nakli ile ilgili çıkar çatışmaları vardır. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Orta Asya ve Kafkasya cumhuriyetlerinin sahip oldukları

petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir potansiyele işaret etmesi, yeni büyük oyunda Hazar'a kıyaslı olan ülkeleri de işin içine katmıştır.

Öte yandan SSCB'nin yıkılmasıyla dünya siyasal ve ekonomik anlamda yeniden paylaşım sahne olmaktadır. İki kutuplu siyasal yapılanmanın sona ermesiyle, değişimlerine öncelik verilen kıta Avrupa'sındaki dışa kapalı ülkeler konusunda bu güne kadar önemli mesafe alınmıştır. Şimdi dünyanın siyasi ve ekonomik yeniden düzenlemesi sürecinde sıra Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya ile genel olarak Asya kıtasına gelmiştir. Bu süreçte, demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerini kısıtlayan yönetim biçimlerinin yeniden şekillendirilmesi, siyasi ve ekonomik ilişkiler bakımından içe dönük rejim ve yönetimlerden dışa açık demokrasilere geçimin gerekirse zor kullanılarak sağlanması ve ekonomik ve siyasi özgürlüklere değer veren bir yönetim anlayışının hakim unsur kılınması hedeflenmektedir. Bu çerçevede, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere geçiş sürecini zorlayan güçlerin Afganistan hareketi çerçevesinde özellikle enerji kaynaklarının ihraç güzergahlarını denetim altına almaları temel unsur olarak belirmektedir. Aşağıda bu gelişmelerin enerji kaynaklarının ihraç güzergahlarına ve bölgedeki ülkelere nasıl etki edeceği değerlendirilecektir.

Hazar'da Petrol ve Doğalgaz Rezervleri

ABD Enerji Bakanlığı, Hazar bölgesindeki Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın petrol rezervlerini 18-34 milyar varil olarak veriyor. Olası rezervleri de hesaba katıldığında, bölgenin 260 milyar gibi önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir. Bu miktar, bugünkü dünya rezervlerinin %25'ine karşılık gelmektedir. Doğal gaz rezervlerinin ise 16-19 trilyon metre küp (dünya rezervlerinin %11-12'si) olduğu tahmin edilmektedir. Halen günlük dünya petrol talebi 68-69 milyon varil civarında, petrolün toplam enerji kaynakları içerisindeki payı ise %40 civarındadır. 2010 yılına kadar dünyanın bugüne kıyasla %35-45 daha fazla enerji tüketeceği, fosil yakıtlarının küresel enerji tüketiminin %90'ına yakını oluşturacağı, dünya petrol talebinin de 90-105 milyon ton civarında olacağı tahmin edilmektedir.

Kullanımda önemli ağırlığı olmasına karşın, petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği, petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır. Dünyada üretilen petrolün yaklaşık %25'i ABD tarafından tüketilmektedir. OECD ülkelerinin tüketimdeki toplam payı ise %60'ın üzerindedir. Uluslararası Enerji Konseyi'nin tahminlerine göre önümüzdeki 40-60 yıl içerisinde petrol arzının talebi karşılayamaması tehlikesinin söz konusu olması, petrol piyasasında rekabeti ve petrole ikame enerji kaynaklarına ulaşma çabalarını artırmıştır. Son 25-30 yıldaki bu çabalar da doğalgazın enerji kaynakları içerisinde hızlı bir şekilde yükselmesine ve daha çok pay almasına sebep olmuştur.

Sovyetlerin dağılmasıyla yeni bir şekillenme sürecine giren Avrasya bölgesi petrol ve gaz piyasasındaki şiddetli rekabetin merkezi haline gelmiştir. Zira İran ve Rusya da içerisine aldığı bölge, doğalgaz açısından dünya rezervlerinin %40-45'ine sahiptir. Bu nedenle bölge enerji kaynaklarının ve yollarının güvenliği ABD ve diğer gelişmiş ülkelerin öncelikli gündemini oluşturmuştur. Bugünkü ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney 1998'de Halliburton'u temsilen katıldığı Kazakistan'da petrol şirketlerinin düzenlediği bir konferansta "tarihin hiçbir döneminde Hazar bölgesi kadar bir anda böylesi bir stratejik öneme sahip olan bir toprak parçası hatırlamıyorum" diye sözlerine başlayarak bölgenin önemini ortaya koymuştur.

İkinci perdesi bugün sahnelenen büyük oyunun ilk perdesinde Rothschild ve Nobel aileleri 19. yüzyılda Bakü'de tüm kontrolü ellerinde tutmaktaydı. Bugün ise yeni ve daha güçlü bir oyuncu kadrosu sahnede yerini almıştır: Chevron, Exxon Mobil, Eni (Agip), Shell, Lukoil, CNPC (Çin), Oryx Energy, JITOil (Japonya), Central Asia Petroleum (Endonezya + Kazakistan), Nation Energy (Endonezya), Delta Nimir (S. Arabistan), PetroKazakistan (Kanada), BP Amaco, Halliburton, Gazprom, Yukos, Itochu, Itera, Total, Unocal, Pennzoil, Statoil, TPAO ve diğerleri. Tabi bu şirketlere sahip ülkeler ile bunların finans kurumları, siyasi ve ekonomik düşünce kuruluşları ve onların etki alanlarındaki uluslararası kurumlar da bu mücadelede yer almaktadır.

Hazar Enerji Kaynaklarının Nakli ve Boru Hatları

Bağımsızlıklarının ardından, Kazakistan ve Azerbaycan büyük petrol potansiyellerini, Türkmenistan ise doğal gaz zenginliğini ekonomilerinde değişimi gerçekleştirmek için gerekli kaynakları sağlamak ve geçiş döneminin sıkıntılarını hafifletmek amacıyla bir an önce kullanmak istiyorlardı. Fakat mevcut boru hatları, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomisi çerçevesinde cumhuriyetler arası iş bölümü ve bağımlılık ilkesine göre düzenlenmiş olduğundan, bunların çoğunluğu en az 30 yıl önce inşa edildiğinden ihracat amaçlı kullanım imkanları sınırlıydı. Batı ağırlıklı konsorsiyumlar yeni boru hatları güzergahları tespit etmek için harekete geçtiler. Bu tespitlerde maliyet unsurları kadar stratejik unsurlar da önemli ölçüde rol oynadı.

Hazar bölgesinde üretilen petrolün dünya piyasalarına ihracının gerçekleştirilmesi için şu anda Bakü-Grozni-Novorossiysk, Bakü-Mohaçkale-Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk (CPC), Atyrau-Samara, Bakü-Supsa, Neka-Tahran-Mohaçkale-Novorossiysk boru hatları kullanılmaktadır. Bu hatlardan ihraç edilen petrol bugün için toplam 90 milyon tondur. Tengiz-Novorossiysk kemerinin ikinci aşaması tamamlandıktan sonra bu miktar 122 milyon ton hacmine yükselebilecektir. Hazar bölgesinden petrol ihraç potansiyeli 2010'da 140, 2015'te 215 milyon ton olarak tahmin edilmektedir. Dolayısıyla şu anda faaliyette olan hatların 2015 yılı itibarıyla tahmin edilen ihracatı gerçekleştirmede yetersiz kalacakları açıktır. Bu nedenle, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Aktau-Bakü, Aktubinsk-Çin, Kazakistan-Türkmenistan-İran, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan ve Bakü-İran gibi yeni boru hattı projeleri gündeme gelmiştir. Şu anda gündeme gelen muhtemel üç hattın inşa edildiği varsayıldığında 2015'de Hazar'dan 237 milyon ton petrol ihraç edebilmek mümkün olacaktır.

Bakü-Tiflis-Ceyhan dikkate alınmadığında, Bakü-Grozni(Mohaçkale)-Novorossiysk, Tengiz-Novorossiysk, Mohaçkale-Novorossiysk ve Bakü-Supsa petrol hatları ile 2015'de Karadeniz'e akacak petrolün hacmi 87 milyon tona çıkabilir. Eğer buna Rusya'dan gelen petrol ile Hazar'dan tankerlerin taşıdığı petrol de ilave edilirse, toplam 150 milyon tona çıkabilir. Bu hacimdeki petrolün Karadeniz'den İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerek açık denizlere ulaşması mümkün değildir. Bu durum ve Türkiye'nin boğazlardan petrolün taşınmasına dair endişelerini dile getirmesi de dikkate alınarak bazı alternatif çıkış yolları araştırılmaktadır. Bunlar Güney Ukrayna'daki Yujni-Burgaz-Alexanderopolis ile Burgaz-Vlore ve Konstansa-Trieste hatlarıdır. Ayrıca Romanya-

Macaristan, Slovenya-İtalya ve Romanya-Sırbistan-Hırvatistan-Slovenya-İtalya hatları da düşünülmektedir. Burgaz-Alexandropolis (veya Burgaz-Vlore) hatlarının gücüne Konstansa-Trieste ve Yujni-Brodi petrol hatlarının güçleri ilave edildiğinde yılda 80-85 milyon ton hacimde petrol nakledilebilir ve böylece Karadeniz'e Hazar bölgesinden dahil olacak petrol problemi çözülebilir. Fakat, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesinin işleme alınması halinde bu hatların hiçbirine ihtiyaç kalmayacaktır.

Yapılan anlaşmalar ve faaliyetler dikkate alındığında, gündeme gelen hatlardan BTC'nin inşası noktasında ciddi şüpheler söz konusu değildir. BTC projesinin yapımı yaklaşık 2.9 milyar dolara mal olacaktır. Günde bir milyon varil (50 milyon ton/yıl) olarak planlanan projenin ortakları Socar, BP (operatör), Statoil, Unacol, TPAO, ENİ, Total, Itochu, Delta, Hess ve Impex'dir. Hatta destek verdiğini söyleyen ABD'nin bugüne kadar ağırdan alması, petrol şirketlerinin gereken desteği tam olarak vermemesi, Azerbaycan ve Gürcistan'ın finansal imkansızlık içinde olmaları, Türkiye'nin ise zor bir ekonomik dönemden geçmesi nedeniyle hattı finansman noktasında zorlamaktadır. Öte yandan, İtalyan ENİ grubunun Azerbaycan devlet petrol şirketinin (SOCAR) %5'lik hissesini satın alarak projeye dahil olması işin finansal ayağını rahatlamaya başladığı söylenebilir.

Ayrıca 11 Eylül sonrası dengeler Rusya'nın da BTC projesine sıcak bakmasını sağlamıştır. Aralık 2001 başında Lukoil BTC projesinde yer alacağını açıklamıştır. Hatta bu yıl Putin'in Yukos'u yeniden ulusallaştırması ile diğer Rus petrol şirketlerinin de petrolünü bu hattan geçirebilmeleri gündeme gelmiştir. Öte yandan, bazı Batılı petrol şirketlerinin ABD-İran arasındaki siyasi anlaşmazlıkların aşılması, Hazar petrolünün İran üzerinden dünya piyasalarına naklini bekledikleri görülmektedir. Bu arada, ABD kongresince, Azerbaycan'ın Ermenistan ve Dağlık Karabağ bölgesine ambargo uyguladığı gerekçesiyle, Azerbaycan'a yönelik uygulanan çok taraflı yardım ambargosunun kaldırılması ve Gürcistan'daki rejim değişikliğine belirgin şekilde müdahil olması, ABD'nin yeni süreçte Kafkasya'ya ve Azerbaycan'a daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Nitekim, Afganistan operasyonlarında kullanılmak üzere Bakü'den bir üs talebinde bulunan ABD Kasım 2003'de Savunma Bakanı Rumsfeld'in Bakü ziyareti sırasında Azerbaycan'ın güneyinde küçük bir askeri üs kurmaya karar vermiştir. Bu durum ABD'nin Azerbaycan'ın taleplerine daha fazla destek vereceği olarak yorumlanabilir. Son olarak, ABD Eximbank kredilerinin dağıtımı konusunda

yapılması planlanan bir yasa değişikliği sırasında, Ermenistan'ı BTC boru hattının dışında bırakacak bir projeye kredi verilmemesi yolunda sunulan bir değişiklik teklifi, finansal hizmetler komitesinde reddedilmiştir.

Bölgenin 200 milyar varil tahmini rezervlerinin gerçekleşmesi durumunda, BTC hattı dışında, yeni alternatif hatların inşası da gündeme gelecektir. Bu durumda Afganistan hareketi, hatların seçimi ve kontrolü noktasında ABD'yi daha etkin kılacaktır. Özellikle zaman zaman gündeme gelen Pakistan'a çıkış güzergahının Afganistan'dan geçecek kısmının güvenlik sorunlarının çözülmesi ile Pakistan çıkışlı yeni bir hattın inşası ağırlık kazanabilecektir (Eski bir UNOCAL çalışanı olan Hamid Karzai zaten bu projenin temsilciliğini yapmaktaydı).

ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'da birinci derecede etkin olabilmek için, Rusya ve mevcut yönetim altındaki İran seçenekleri dışında kalan tüm seçeneklere sıcak baktığı görülmektedir. Pakistan, Hindistan, Çin ve Türkiye çıkışlarını savunan ABD, bu projelerin hayata geçirilmesi için Amerikan petrol şirketlerine mali ve siyasi destek sağlamaktadır. Fakat bu güzergahlar içerisinde Amerikan üstünlüğünü pekiştiren güzergahlar BTC ve Pakistan çıkışıdır.

Doğal Gaz Boru Hatları

Avrasya doğalgaz sisteminin üç büyük aktörü olarak Rusya, İran ve Türkmenistan görülmektedir. Doğalgaz ihraç hatları konusundaki alternatifler arasında TransHazar, Türkmenistan-İran-Türkiye, Afganistan-Pakistan-Hindistan, Rusya-BDT ve Özbekistan-Kazakistan-Çin-Güney Kore-Japonya olmak üzere beş büyük proje bulunmaktadır.

Trans-Hazar hattı BTC hattına paralel olarak, Türkmenistan'dan Türkiye'ye yılda 30 milyar metreküp doğalgaz taşınması öngörülen bir projedir. Türkiye'nin isteksizliği ile Mavi Akım hattını neredeyse tek alternatif haline getirmesi, Türkmenistan'ın yılda 50 milyar metreküp gazı Rus şirketlere satma anlaşmasına zorlanması ve projeyi gerçekleştirecek şirketin sözleşme süresini uzatmamış olması hattın gerçekleşmesini zora sokmuştur. Öte yandan, BTC hattına paralel olarak Azerbaycan'ın Şahdeniz yatağında

BP konsorsiyumunun çıkaracağı doğalgazın 5 yıl içerisinde 23.2 milyar metreküp olarak Türkiye'ye ihracı anlaşması Mart 2001'de imzalanmıştır.

Türkmenistan'dan başlayarak Afganistan yoluyla Pakistan'a ulaşan doğalgaz boru projesi içinse bir konsorsiyum kurulmuştur. Türkmenistan ve Pakistan, Afganistan'dan geçecek ve Pakistan'a ulaşacak hattın yapımı konusunda anlaşılırken, Hindistan hattın Pakistan'a uğramadan doğrudan Hindistan'a ulaşmasını istemektedir. Burada Enron'un inşa ettiği devasa doğalgaz çevrim santralinin gaz ihtiyacının da karşılanması planlanmaktadır.

Ayrıca Japon Mitsubishi, Çin CNPC ile Exxon-Mobil şirketleri Türkmenistan doğalgaz ve petrolünü Çin üzerinden Japonya'ya taşıyacak bir boru hattı projesi üzerinde çalışmaktadırlar. Bu projeler çerçevesinde doğalgaz ihraç boru hatlarının geçeceği ülkeler dikkate alındığında, Afganistan hareketinin petrol ihraç güzergahları kadar doğalgaz güzergahları için de ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yeni Oluşumlarda Türkiye'nin Yeri

Afganistan hareketi ile netleşen yeni oluşum sürecinde Türkiye kendisini bir kere daha yakın çevresinde dünya güç dengesini etkileyecek düzeyde çok yönlü bir menfaat çatışmasının içinde bulmuştur. Türkiye'nin kara, deniz ve hava sahası, Avrupa ve Asya'dan Orta Doğu'ya, Basra Körfezi'ne ve Afrika'ya yapılacak kuvvet intikali için gerekli bir bölge olduğu gibi tüm çevresini kontrol altında bulundurabilme özelliğine sahiptir. Bütün bu özellikleri Türkiye'ye dünya güç merkezleri için mutlak kontrol ve elde bulundurulması gerekli bir merkez haline getirmektedir.

Petrol anlaşmalarındaki payı çok düşük olan Türkiye, BTC güzergahının gerçekleştirilmesi için çaba harcamaktadır. Böylece Türkiye, petrol enerji kaynaklarının dünya piyasalarına arz edildiği ihraç yolları üzerinde kontrol gücüne ulaşmış olacaktır. Bu da Türkiye'nin kıtalararası jeopolitik gücünü daha da artıracaktır.

Yeni süreçte ABD nezdinde önemi artmakla beraber Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'da etkin bir politika oluşturamaması nedeniyle handikaplıdır. Ayrıca Türkmenistan ile ekonomik, Özbekistan ile siyasal nedenlerden ötürü ilişkilerinde sorunlar yaşamaktadır.

Yeni süreçte, doğru adım atması halinde, Türkiye önemli potansiyel kazançlar elde edebilecektir. Afganistan'a Türk birliğinin, Azerbaycan, Kazakistan ve Azerbaycan'a TSK'nin eğitmen olarak gönderilmesi askeri açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da önem taşımaktadır.

Türkiye, Avrasya'da oynanan büyük oyunda özel bir strateji ve projeye sahip olmadan da çok önemli bir noktadadır. Bugün TPAO, tüm verimsizliklere rağmen, BTC projesi, Kazakistan'da %49 hissesine sahip olduğu KTM, Azerbaycan'da hissedarı olduğu Mega Proje (%6.75), Şahdeniz (%9), Kurdaşı (%5), Alovprojesi (%10) ile sahip olduğu yatırım ve rezerv bakımından yirmi altı batılı şirket arasında beşinci sırada yer almaktadır. Türkiye gelecek tasarımına ve büyük güç olmak için evrensel normları zorlayacak bir vizyona sahip seçkin liderlere oyuncu olmayı başarabilirse, Avrasya'da oynanan büyük oyunun seyrini değiştirebilir. Fakat, Mavi Akım ve son olarak da Tüpraş'ın özelleştirilmesinde de görüldüğü üzere, iktidar seçkinlerimiz ne yazık ki stratejik bir vizyona sahip değillerdir. Bu nedenle, büyük oyunda giderek dışlanan Türkiye'nin vizyonsuzluk nedeniyle ham hayaller peşinde koşuşuna devam edeceği anlaşılmaktadır.
